

NÁVRH TEMATICKÉHO PLÁNU PŘEDMĚTU ZEMĚPIS

Eduard Hofmann a kol.

Úvodem bychom chtěli vysvětlit význam používaných termínů a zkratk v předkládaném textu. Jsou to, Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP), Školní vzdělávací program (dále jen ŠVP), Tematický plán. Tematický plán předmětu zeměpis chápeme jako součást ŠVP, ve kterém je rozpracovaný obsah vybraného oboru z RVP ZV. Tematický plán se pak dá dále rozpracovávat do podoby učebních osnov. V našem případě jde o vzdělávací obsah oboru zeměpis, který je v RVP ZV součástí vzdělávací oblasti Člověk a příroda. Jsme si vědomi skutečnosti, že se problematikou tvorby ŠVP zabývá oficiální metodika, dostupná z http://www.nuv.cz/file/188_1_1, ale tato metodika tvorbu tematického plánu neřeší. Nejblíže k tvorbě jeho obsahu má v metodice ŠVP část, která se zabývá tvorbou učebních osnov. My jsme se v předkládaném textu především zaměřili na to, co v RVP ZV není, ale co by nemělo v tematickém plánu a v učebních osnovách chybět. Předkládaný návrh tematického plánu předmětu zeměpis má následující obsah:

1. **Návaznosti v kurikulu 1. a 2. stupně základní školy se zaměřením na zeměpis – státní úroveň**
2. **Celková charakteristika předmětu zeměpis a specifikace jednotlivých tematických okruhů**
3. **Tvorba tabulek s návrhem obsahu předmětu zeměpis od 6. do 9. ročníku ZŠ v souladu s RVP ZV.**

V tabulkách jsou řádky, které se týkají provázanosti učiva, podporují průřezová témata a mezipředmětové vazby, pracují s portfoliem z místa školy a vybírají vhodná témata pro terénní výuku.

Tvorbu školního vzdělávacího programu pro 2. stupeň ZŠ a podrobnějšího tematického plánu předmětu zeměpis, který vychází z velmi volně formulovaného Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání, považujeme **za klíčovou dovednost učitelů, která vyjadřuje jejich profesionalitu v oblasti, kterou učí**. Je to činnost, která záleží jen a pouze na učiteli a jeho profesních znalostech, dovednostech a postojích **co by se v zeměpise mělo vyučovat a hlavně proč!**

Se zeměpisným učivem se žáci na ZŠ setkávají už na 1. stupni ZŠ. Tvůrci tematického plánu pro 2. stupeň ZŠ by na tuto skutečnost měli brát ohled. Proto se v první části předkládaného dokumentu budeme zabývat problematičtějšími místy v těchto návaznostech. Ta problematičtější místa vycházejí především ze skutečnosti, že se na prvním stupni ZŠ základy zeměpisu učí společně se základy ostatních přírodovědných předmětů v předmětech Prvouka a Přírodověda. V předmětu Vlastivěda je pak zeměpisné učivo zpracované dohromady s předmětem dějepisu. V RVP ZV jsou základy těchto předmětů zařazené do vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět.

Další část tohoto dokumentu se pak bude zabývat charakteristikou a obsahem předmětu zeměpis na druhém stupni ZŠ. V této části bude samotnému rozpracování obsahu předcházet nejprve charakteristika předmětu zeměpis, a zejména charakteristiky jednotlivých tematických okruhů. Absence těchto charakteristik byla doposud jednou z příčin nedostatečné provázanosti učiva mezi jednotlivými tematickými okruhy.

Dále budou následovat tabulky s rozpracovanými tematickými okruhy do témat jednotlivých vyučovacích hodin. Jednotlivé tematické okruhy předmětu zeměpis v RVP ZV obsahují očekávané výstupy, kterých by měli žáci dosáhnout po absolvování 9. třídy ZŠ. Ve státním dokumentu však není uvedený žádný rámec povinného nebo rozšiřujícího učiva, pomocí něhož by mělo být, dosaženo alespoň minimální úrovně porozumění stanovených očekávaných výstupů. Je tam uvedena pro příklad jen malá skupina pojmů, které si mají učitelé doplnit z vlastních zkušeností. Stejně volně pak k jejich používání přistupují i autoři učebnic zeměpisu. Učebnice jednotlivých nakladatelství potom disponují různým pojmovým zatížením. V předkládaném dokumentu tuto pojmovou absenci řešíme tabulkou hierarchicky řazených pojmů a uvádíme k nim i jejich zpracování do pojmové mapy.

1. Návaznosti v kurikulu 1. a 2. stupně základní školy se zaměřením na zeměpis – státní úroveň

➤ Úvodem

V následujícím textu pracujeme se starší verzí RVP ZV (2016). Zpracování novějších verzí se svým charakterem zpracování neliší. Nejnovější škrty a doplnění RVP ZV z roku 2021 nepovažujeme ani za dostatečné, ani za kompetentní, alespoň co se týče zeměpisného vzdělávání.

V kurikulu určeném pro 1. stupeň ZŠ, reprezentovaném RVP ZV se zeměpis jako samostatný předmět nevyskytuje. Je obsažen ve vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět. „Vzdělávací oblast Člověk a jeho svět je jedinou vzdělávací oblastí RVP ZV, která je koncipována pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání. Tato komplexní oblast vymezuje vzdělávací obsah týkající se člověka, rodiny, společnosti, vlasti, přírody, kultury, techniky, zdraví, bezpečí a dalších témat... Svým široce pojatým syntetickým (integrovaným) obsahem spoluutváří povinné základní vzdělávání na 1. stupni (RVP ZV, 2016, str. 42).

Toto pojetí je velmi náročné na zpracování, a zejména na utváření návazností a očekávané progresi kurikula v jednotlivých předmětech na 2. stupni ZŠ. Zvláště je to patrné při formulování „navazujících očekávaných výstupů“ a při tvorbě vzdělávacích standardů. Viz tab. č. 1.

Tab. č. 1 Tematické okruhy pro 1. st. ZŠ Tematické okruhy pro 2. st. ZŠ Tematické okruhy pro gymnázia

	Tematické okruhy pro 1. st. ZŠ	Tematické okruhy pro 2. st. ZŠ	Tematické okruhy pro gymnázia
1. okruh	Místo, kde žijeme	Geografické zdroje dat, kartografie a topografie	Geografické informace a terénní vyučování
2. okruh	Lidé kolem nás	Přírodní obraz Země	Přírodní prostředí
3. okruh	Lidé a čas	Společenské a hospodářské prostředí	Sociální prostředí
4. okruh	Rozmanitost přírody	Regiony světa	Regiony
5. okruh	Člověk a jeho zdraví	Česká republika	
6. okruh		Životní prostředí	Životní prostředí
7. okruh		Terénní geografická výuka, praxe a aplikace	Geografické informace a terénní vyučování

 Tematické okruhy, které obsahují zeměpisné učivo na 1. stupni ZŠ

 Odlišnosti v názvech tematických okruhů v RVP ZV a RVP G

Nejvíce návazností mezi zeměpisným učivem 1. a 2. stupně ZŠ je v RVP ZV obsaženo v tematických okruzích: *Místo, kde žijeme a Rozmanitost přírody*. Chybou je, že výše uvedené názvy tematických okruhů pro 1. stupeň ZŠ nelze srovnávat s názvy tematických okruhů pro 2. stupeň ZŠ. Bližší souvislosti lze nalézt až podle charakteristiky jednotlivých očekávaných výstupů (Hofmann, E., 2020, https://is.muni.cz/auth/el/ped/jaro2021/Ze0156/um/tem_okruh_7/).

➤ **Zaměření zeměpisného učiva na 1. stupni ZŠ**

Vychází z celkového zaměření geografie, jako vědního oboru a věnuje se především zemskému povrchu, tedy místům, kde je možný život člověka. Žáci by měli pochopit vzájemné vztahy člověka a přírody na Zemi. **To vše by se mělo dít nejprve na příkladech z bezprostředního okolí školy a místa bydliště a postupně by se měli seznamovat i s místy vzdálenějšími.** V podstatě by se dala témata, která na sebe v rámci zeměpisného učiva navazují na 1. i 2. stupni ZŠ shrnout do následujícího přehledu: **Mapy a plány – kartografie a topografie; Důsledky postavení Země ve vesmíru – Země, Slunce, Měsíc, den a noc, čtvero ročních období; Život na Zemi – živá planeta, voda, základ života, utváření zemského povrchu; Počasí a podnebí – v místě bydliště, v jiných oblastech; Život v odlišných podmínkách, např. polární oblasti, prales, poušť; Místní krajina – příroda, činnost člověka; ČR a oblasti ČR; Evropa; Obraz světa.**

➤ **Závěrem**

Uvedená stručná kapitola naznačuje, jaká jsou úskalí předloženého státního kurikula v oblasti návazností, pro tvorbu školního kurikula. Učitelé na 2. stupni ZŠ, kteří sestavují školní vzdělávací program a následně tematický plán učiva, by si měli být návazností na první stupeň ZŠ vědomi. To platí i o různých tématech absolvované terénní výuky na 1. stupni ZŠ.

2. Celková charakteristika předmětu zeměpis a specifikace jednotlivých tematických okruhů

Vzdělávací oblasti RVP ZV pro druhý stupeň ZŠ jsou koncipovány tak, že některé obory (předměty) jsou uvedené samostatně a další jsou seskupeny do vzdělávacích oblastí. Samostatně je uvedena např. matematika nebo mateřský jazyk či informatika. Skupiny předmětů převážně přírodovědného charakteru spadají pod vzdělávací oblast Člověk a příroda a skupiny předmětů společenského charakteru jsou ve vzdělávací oblasti Člověk a společnost. Zeměpis byl zařazený k přírodním vědám chemii, fyzice a přírodopisu do vzdělávací oblasti Člověk a příroda, i když to jeho charakteru tak úplně neodpovídá. Tato skutečnost je však v charakteristice této vzdělávací oblasti uvedena: *„...Komplexní pohled na vztah mezi člověkem a přírodou, jehož významnou součástí je i uvědomování si pozitivního vlivu přírody na citový život člověka, utváří – spolu s fyzikálním, chemickým a přírodopisným vzděláváním – také vzdělávání zeměpisné, které navíc umožňuje žákům postupně odhalovat souvislosti přírodních podmínek a života lidí i jejich společenství v blízkém okolí, v regionech, na celém území ČR, v Evropě i ve světě.*

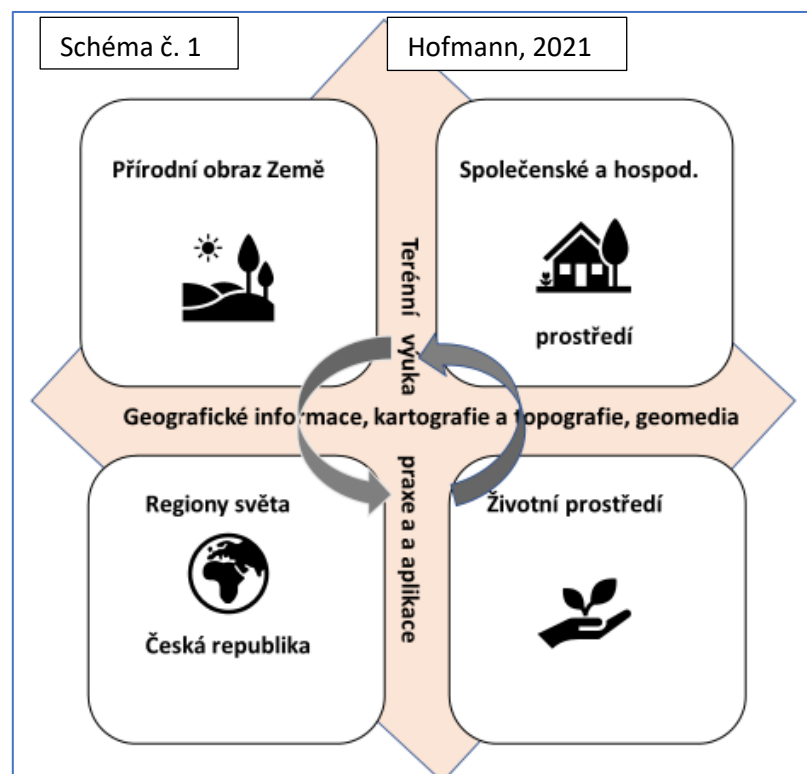
Vzdělávací obsah vzdělávacího oboru Zeměpis, který má přírodovědný i společenského charakter, je v zájmu zachování celistvosti oboru umístěn celý v této vzdělávací oblasti.“ (RVP ZV, 2016, str. 62)

Vyučovací předmět zeměpis vychází z vědního oboru geografie. Pokud budeme studovat různé definice geografie, budeme se z různých úhlů pohledu dostávat k podobným závěrům jako v publikaci Almanach geografie (Downs, 2006, s. 10): *„...Geografie je způsob, jak se dívat Zemi jako na celek-na svět jako takový i na jeho obyvatele... Studuje – s důrazem na polohu – souvislosti a vzájemné vazby mezi lidmi a prostředím... Musí přitom vhodně využívat a kombinovat znalosti*

z pestré škály značně odlišných vědních oborů... Geografové dělí svůj široký vědní obor na fyzickou geografii a socioekonomickou geografii. Tyto pak čerpají z řady dalších disciplín, jako je např. geologie, klimatologie, biologie... ekonomie, politologie, historie... Kartografie pak dává geografům nejdůležitější nástroj – grafické vyobrazení geografických poměrů...“.

Na tuto skutečnost reaguje RVP ZV tak, že samotný obor zeměpis rozděluje do sedmi tematických okruhů, které však postrádají komentář k jejich postavení nebo k jejich úloze v chápání předmětu zeměpis. Jedná se o následující okruhy:

1. GEOGRAFIEKÉ ZDROJE DAT, KARTOGRAFIE A TOPOGRAFIE / 2. PŘÍRODNÍ OBRAZ ZEMĚ/ 3. REGIONY SVĚTA / 4. SPOLEČENSKÉ A HOSPODÁŘSKÉ PROSTŘEDÍ / 5. ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ / 6. ČESKÁ REPUBLIKA / 7. TERÉNNÍ VÝUKA, PRAXE A APLIKACE

Propojenost, charakter a vazby mezi jednotlivými tematickými okruhy vyjadřuje schéma č. 1, následný text a schéma č. 2. Schéma č. 1 je upraveno podle Boehm, G., R. a kol., 2018, s. 133. Těchto 7 okruhů postrádá jistou konzistenci, protože se netýkají jen toho, z čeho se skládá svět. To se týká jen okruhu **Přírodní obraz Země** a **Společenské a hospodářské prostředí**. Oba tyto okruhy pak tvoří základní stavební kameny jednotlivých míst a regionů na Zemi, které si lidé vymezují pro to, aby je mohli lépe poznat. To je předmětem tematických okruhů **Regiony světa** a **Česká republika**. Každé místo na Zemi prošlo a prochází svým specifickým vývojem a zeměpis by měl žákům zprostředkovat, jak se mění přírodní prostředí těchto míst a jak jsou ovlivňována činností člověka a naopak. Tyto vztahy řeší tematický okruh **Životní prostředí**. Všechny informace, které geografové o Zemi získávají ze široké škály vědních oborů pak dále řeší okruh **Geografické zdroje dat, kartografie a topografie** a tvoří techniky sběru, třídění, analýzy, interpretace a hodnocení dat, které se vztahují ke zkoumání Země. Zejména **Kartografie**, která je samostatnou vědní disciplínou, je VÝKLADNÍ SKŘÍŇÍ GEOGRAFIE (ZEMĚPISU). Kartografie disponuje technologií sestavováním map, geografie dává mapám obsah. Mapa je skutečným nástrojem myšlení. „Je to prostředek, který nejenže ukládá a přenáší informace, ale nese v sobě jedinečný způsob vidění a myšlení... Vliv map významně překročil jejich prvotní záměr zakreslit hranice a zmapovat cesty. „ Arthur Robinson (*Early Thematic Mapping in The History of Cartography*, 1982), který se dějinami kartografie zabývá, řekl že nahradit zmenšeným prostorem skutečnost je samo o sobě úžasným procesem. Zmenšit skutečnost a sestavit analogický prostor je známkou velmi vysoké úrovně abstraktního myšlení, neboť nám umožňuje objevit struktury, které bychom bez mapování neznali. Díky technologii sestavování map jsme získali nové a

chápací myšlení a lépe rozumíme neviditelným silám, které utvářejí naše okolí i samotnou existenci.“ (Nicholas Carr, *Nebezpečná mělčina*, r. 2017, s. 61). Práce s daty, kartografie a topografie včetně dalších technologií jsou nedílnou součástí všech uvedených tematických okruhů.

Terénní výuka, praxe a aplikace dává výuce zeměpisu smysl, protože poskytuje možnosti procvičit v terénu většinu toho, co se žáci naučí ve třídě. Je to nekonečně velká laboratoř, kde se dále žáci naučí sbírat primární data a hledat tak samostatně odpovědi na geografické otázky. Správně vedená a navazující činnost v terénu na výuku ve škole, dokáže žákům zprostředkovat jednu z nejdůležitějších funkcí geografie, kterou je organizace a řízení prostoru.

Jestliže chceme, aby se žáci naučili prostřednictvím zeměpisu chápat Zemi jako celek, musí mít učitelé na paměti, že se jednotlivé tematické okruhy prolínají a doplňují tak, jak je naznačeno ve schématech 1 a 2. Budeme-li chtít žákům vysvětlit např. oběh vody v přírodě, neobejde se to bez názorných příkladů z různých míst různé hierarchické úrovně. Přesto, že půjde o téma z fyzické geografie, můžeme na těchto příkladech rovněž uvést, jak tomuto cyklu napomoci z hlediska hospodaření s vodou. Schéma č. 2 dále ukazuje, že i očekávané výstupy se z jednotlivých okruhů vzájemně doplňují. Téměř všechny hodiny zeměpisu by se neměly obejít bez využití kartografických prostředků. Tento komplexní pohled se nedá úplně promítnout přímo do tematického plánu, ale jde to u plánování a přípravy jednotlivých vyučovacích hodin. Do tabulek tematického plánu se dá k jednotlivým tématům vyučovacích hodin uvést např. druh použitého kartografického prostředku a posoudit jeho vhodnost k zařazení tohoto tématu k procvičení v terénu. Zpracováno podle Hofmann, E. a kol., studijní materiály IS, dostupné z: https://is.muni.cz/auth/el/ped/podzim2020/Ze0122/op/cv_4.pdf.

Seznam literatury:

Caar, N., G., (2017) *Nebezpečná mělčina: jak internet mění náš mozek: analýza stavu lidské psychiky v době digitální*. Přeložil Jaroslava PŘEROVSKÁ. V Praze: Dauphin, 2017. ISBN 978-80-7272-780-3.

Hofmann, E. a kol., (2020) *Zadání cvičení č. 4.*, Dostupné z: https://is.muni.cz/auth/el/ped/podzim2020/Ze0122/op/cv_4.pdf.

Hofmann, E. a kol., (2020) *Návaznosti_hof*, Dostupné z: https://is.muni.cz/auth/el/ped/jaro2021/Ze0156/um/tem_okruh_7/.

Jeřábek, J., Tupý, J. (2008) *Manuál pro tvorbu školních vzdělávacích programů pro základní vzdělávání*. Dostupné z: http://www.nuv.cz/file/188_1_1

Richard G. Boehm, Michael Solem & Joann Zadrozny (2018) *The Rise of Powerful Geography*, *The Social Studies*, 109:2, 125-135, DOI: 10.1080/00377996.2018.1460570. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/00377996.2018.1460570>.

**GEOGRAFICKÉ ZDROJE DAT, KARTOGRAFIE A
TOPOGRAFIE + OSTAT. GEOMEDIA Z-9-1**

Z-9-1-01 organizuje a přiměřeně hodnotí geografické informace a zdroje dat z dostupných kartografických produktů a elaborátů, z grafů, diagramů, statistických a dalších informačních zdrojů; Z-9-1-02 používá s porozuměním základní geografickou, topografickou a kartografickou terminologii; Z-9-1-03 přiměřeně hodnotí geografické objekty, jevy a procesy v krajině, jejich určité pravidelnosti, zákonitosti a odlišnosti, jejich vzájemnou souvislost a podmíněnost, rozeznává hranice (bariéry) mezi podstatnými prostorovými složkami v krajině; Z-9-1-04 vytváří a využívá osobní myšlenková (mentální) schémata a myšlenkové (mentální) mapy pro orientaci v konkrétních regionech, pro prostorové vnímání a hodnocení míst, objektů, jevů a procesů v nich, pro vytváření postojů k okolnímu světu; **Z-9-2-01 zhodnotí postavení Země ve vesmíru a srovnává podstatné vlastnosti Země s ostatními tělesy sluneční soustavy;** Z-9-2-02 prokáže na konkrétních příkladech tvar planety Země, zhodnotí důsledky pohybů Země na život lidí a organismů; Z-9-2-03 rozlišuje a porovnává složky a prvky přírodní sféry, jejich vzájemnou souvislost a podmíněnost, rozeznává, pojmenuje a klasifikuje tvary zemského povrchu; Z-9-2-04 porovná působení vnitřních a vnějších procesů v přírodní sféře a jejich vliv na přírodu a na lidskou společnost; **Z-9-3-01 rozlišuje zásadní přírodní a společenské atributy jako kritéria pro vymezení, ohrazení a lokalizaci regionů světa;** Z-9-3-02 lokalizuje na mapách světadílů, oceány a makroregiony světa podle zvolených kritérií, srovnává jejich postavení, rozvojová jádra a periferní zóny; Z-9-3-03 porovnává a přiměřeně hodnotí polohu, rozlohu, přírodní, kulturní, společenské, politické a hospodářské poměry, zvláštnosti a podobnosti, potenciál a bariéry jednotlivých světadílů, oceánů, vybraných makroregionů světa a vybraných (modelových) států; Z-9-3-04 zvažuje, jaké změny ve vybraných regionech světa nastaly, nastávají, mohou nastat a co je příčinou zásadních změn v nich; **Z-9-4-01 posoudí na přiměřené úrovni prostorovou organizaci světové populace, její rozložení, strukturu, růst, pohyby a dynamiku růstu a pohybů, zhodnotí na vybraných příkladech n**OV, ŽÁK: **iturního světa;** Z-9-4-02 posoudí, jak přírodní podmínky souvisejí s funkcí lidského sídla, pojmenuje obecné základní geografické znaky států; Z-9-4-03 zhodnotí přiměřeně strukturu, složky a funkce světového hospodářství, lokalizuje na mapách hlavní světové surovinové a energetické zdroje; Z-9-4-04 porovnává předpoklady a hlavní faktory pro územní rozmístění hospodářských aktivit; Z-9-4-05 porovnává státy světa a zájmové integrace států světa na základě podobných a odlišných znaků; Z-9-4-06 lokalizuje na mapách jednotlivých světadílů hlavní aktuální geopolitické změny a politické problémy v konkrétních světových regionech; **Z-9-5-01 porovnává různé krajiny jako součást pevninské části krajině sféry, rozlišuje na konkrétních příkladech specifické znaky a funkce krajin;** Z-9-5-02 uvádí konkrétní příklady přírodních a kulturních krajinných složek a prvků, prostorové rozmístění hlavních ekosystémů (biomů); Z-9-5-03 uvádí na vybraných příkladech závažné důsledky a rizika přírodních a společenských vlivů na životní prostředí; **Z-9-6-01 vymezi a lokalizuje místní oblast (region) podle bydliště nebo školy;** Z-9-6-02 hodnotí na přiměřené úrovni přírodní, hospodářské a kulturní poměry místního regionu, možnosti dalšího rozvoje, přiměřeně analyzuje vazby místního regionu k vyšším územním celkům; Z-9-6-03 hodnotí a porovnává na přiměřené úrovni polohu, přírodní poměry, přírodní zdroje, lidský a hospodářský potenciál České republiky v evropském a světovém kontextu; Z-9-6-04 lokalizuje na mapách jednotlivé kraje České republiky a hlavní jádrové a periferní oblasti z hlediska osídlení a hospodářských aktivit; Z-9-6-05 uvádí příklady účasti a působnosti České republiky ve světových mezinárodních a nadnárodních institucích, organizacích a integracích států; **Z-9-7-01 ovládá základy praktické topografie a orientace v terénu;** Z-9-7-02 aplikuje v terénu praktické postupy při pozorování, zobrazování a hodnocení krajiny; Z-9-7-03 uplatňuje v praxi zásady bezpečného pohybu a pobytu v krajině, uplatňuje v modelových situacích zásady bezpečného chování a jednání při mimořádných událostech.

**SPOLEČENSKÉ A
HOSPODÁŘSKÉ
PROSTŘEDÍ Z-9-4**
**ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ
Z-9-5**
ČESKÁ REPUBLIKA Z-9-6
TERÉNNÍ VÝUKA, PRAXE A APLIKACE Z-9-7
**PŘÍRODNÍ OBRAZ ZEMĚ
Z-9-2**
REGIONY SVĚTA Z-9-3